

Halil İbrahim Bulut,
Dünden Bugüne Siyasi-İtikâdi
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ,
Ankara Okulu Yayınları,
Ankara 2011, 493 s.

Ülkemizdeki ilahiyat fakültelerinde İslam Mezhepleri Tarihi dersleri uzun bir süre kelim ana bilim dalı altında okutulmuştur. Doksanlı yılların başlarından itibaren İslam Mezhepler Tarihi Ana Bilim dalı kurulmuş ve ayrı bir bilim dalı olarak kabul edilmiştir. Gerek konusu gerekse konuları ele alış tarzı açısından kelim ilminden tamamen farklı bir ilim dalı olan İslam Mezhepler Tarihi, geçmişte ortaya çıkmış ve günümüzde yaşamakta olan mezhep, cemaat veya dini nitelikler taşıyan akımları tarafsız bir bakış açısıyla ele almayı amaçlar. Bu bilim dalının asıl hedefi geçmişte var olmuş veya günümüzde varlığını devam ettiren mezhep, dini akım veya cemaatlerin sosyal ve siyasi temellerini ortaya koymak; dinin temel metinlerini nasıl anladıklarını ve bu anlayış tarzlarının pratikte nasıl tezahür ettiklerini örnekleriyle tespit etmek; bir diğer ifade ile var olanın resmini âdeta çizmesine tarafsız bir bakış açısıyla tasvir etmektir.

Ülkemizde son dönemlerde İslam mezhepler tarihi alanında gerek kitap gerekse makale düzeyinde önemli çalışmalar yapılmaktadır. Mezhepler tarihi alanıyla ilgili yapılan bu çalışmalar hem bilim dalının gelişmesine katkıda bulunmakta hem de alanla ilgili akademik düzeydeki boşluğu önemli ölçüde doldurmaktadır. Ancak söz konusu alanda özellikle bir ders kitabı formatında çok fazla çalışmanın olmadığı görülmektedir. İslam Mezhepleri Tarihi'nin metodu dikkate alınarak sosyal, siyasi veya dini gayelerle ortaya çıkmış beşeri oluşumlar olan mezhepleri bir bütünlük halinde anlatan eserlerin başında Ethem Ruhi Fırlalı'nın kaleme aldığı *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri* adlı eser gelmektedir. Uzun yıllar sahasında tek ders

kitabı olma özelliği taşıyan bu çalışmayı yakın zamanlarda telif edilen İslam Mezhepler Tarihi kitapları takip etmiştir. Bu çerçevede Saffet Sarıkaya'nın *İslam Düşüncesinde Mezhepler* adlı eseri ile Mustafa Öz hocamızın *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi* adlı eseri dikkat çekmektedir. Bu eserlere tanıtımını yapacağımız Halil İbrahim Bulut'un (Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi) İslam Mezhepler Tarihi adlı eseri eklenmiş bulunmaktadır.

Eser, oldukça geniş tutulan bir giriş ve mezheplerin ele alındığı on bir bölümden oluşmaktadır. Eserin giriş kısmında yazar ilk olarak İslam Mezhepler Tarihi biliminin kendine özgü tanımlamasına yer verir. Yapılan bu tanımlamada mezheplerin birer beşeri ve toplumsal oluşumlar olup; pek çok faktöre bağlı kalınarak dinin anlaşılması olduklarına; bu nedenle mezheplerin dinin yerine konulamayacaklarına ve İslam dini ile asla aynileştirilmemeleri gerektiğine özellikle vurgu yapılmaktadır.

Yazar, İslam Mezhepler Tarihi bilim dalının geçmişten günümüze İslam düşüncesinde ortaya çıkmış düşünce ekolleri olan konusunun daha iyi anlaşılması için dikkat edilmesi gereken hususları maddeler halinde ele alır. Dikkat edilmesi gerekli hususlar arasında mezheplerin isimlendirilmeleri; doğuş sebepleri; teşekkül süreçleri; temel fikirleri ve kavramları; yayıldığı bölgeler; günümüzdeki durumları ve İslam düşüncesine yapmış oldukları katkılar vardır. İslam mezhepleri tarihi bilim dalının metodu konusuna da değinen yazar, bu konuda özellikle vurguladığı husus İslam Mezhepleri Tarihi bilim dalının betimleyici bir anlatım tarzını esas aldığı ve araştırmacının sadece var olanın resmini tarafsız bir şekilde ortaya koymak olduğudur. Eserde yeni bir yaklaşım olarak dikkat çeken husus, sahanın temel kavramlarının ele alındığı müstakil bir başlığın olmasıdır. Bu çerçevede yazar, mezhep, fırka, milel-nihal, makalât, ehl-i ehvâ, ehl-i bid'at ve ehl-i beyt gibi kavramların izahına yer vermiştir. Yazar sahanın temel kavramlardan mezhep kavramı üzerinde daha fazla durur ve bir düşüncenin veya siyasi bir hareketin mezhep olarak isimlendirilmesi için temel kriterleri açıklar. Diğer taraftan İslam mezhepleri Tarihi kaynaklarında en çok kullanılan ve sahanın önemli kavramlarından olan ehl-i beyt kavramının da üzerinde durur ve bu kavramın kapsamını hem Şia'ya göre hem de Ehl-i Sünnet'e göre değerlendirir. Bu sahada yayınlamış diğer

ders kitaplarında görmediğimiz dikkat çeken bir husus da sahanın klasikleri hakkında tanıtıcı bir bilgi verilmesidir. Klasik mezhepler tarihi eserlerinin önemli özellikleri öne çıkarılarak tanıtıldığı bu kısımda saha hakkında bilgi sahibi olmak isteyenlere temel eserlerin tanıtımı yapılmıştır.

Mezheplere ayrılmaya yol açan etkenler kısmında ise yazar, ilk olarak kaynağı itibarıyla ilahi, etkisi ve sonuçları itibarıyla ise beşeri bir düşünce sistemi olan İslam düşünce isteminin beşeri cephesinin insan mahsulü olduğunu ve bu nedenle de sebep-sonuç ilişkisinin burada da etkili olduğunu belirtir. Mezhep ve fırkaların oluşumuna yol açan bu sebepleri dini, psikolojik, sosyal, siyasi ve dış etkenler şeklinde beş müstakil başlık altında ele almıştır.

Yazar eserin giriş kısmından sonra on bir bölüm halinde İslam Mezhepleri Tarihi bilim dalının inceleme alanında olan İslamın başlangıcından bugüne kadar ortaya çıkmış itikadî ve siyasi mezhepleri ve çağımızda etkili olan siyasi veya dini akımlar hakkında bilgiler vermektedir. Siyasi veya itikadî fırkaları tek tek incelenirken mezhepler tarihi araştırmalarına dikkate alınması gerekli olan isimlendirme problemi, mezheplerin doğuş sebepleri, teşekkül süreçleri, mekân ve coğrafyayla olan ilişkileri, mezhebin hangi kişi veya kişilerle başladığı, önemli temsilcilerin kimler olduğu, temel fikirleri, yazılı edebiyatı, alt gruplara ayrılması, yayıldığı bölgeler, diğer mezheplerle olan ilişkileri, tartışma konuları, İslam düşüncesine katkıları ve mezhep hakkında yapılan çağdaş araştırmalar gibi hususlar göz önünde bulundurulmuştur.

Yazar İslam düşüncesinde ortaya çıkan siyasi ve itikadî fırkaları kronolojik olarak ele aldığı bölümde ilk olarak dini kimliğinin yanı sıra siyasi kimliğinin de belirgin olduğu Haricilik fırkasını ortaya koymuştur. Haricilik siyasi ve dini konularda aşırı görüşleri ve faaliyetleri ile tanınan siyasi bir fırkadır. İsimlendirme problemi her mezhepte olduğu gibi Hariciler için de söz konusudur. Hariciler bu isimlendirmenin yanı sıra ehl-i Şurat, Mârîka Harûriyye veya Abdullah b. Vehb b. Râsibî'yi kendilerine lider seçtikleri için Râsibiyye diye de isimlendirilmişlerdir. Daha sonra yazar Haricilerin teşekkül sürecine; Hz. Ali'den ayrılmalarının sebeplerine; Emeviler ve Abbasiiler dönemindeki Haricilerin faaliyetlerine ve kendi aralarında ayrılmış oldukları fırkalara yer verir. Burada yazarın önemle üzerinde

durduğu husus, başlangıçta Hz. Ali'nin yanında yer alan Hariciler'in bir müddet sonra onun aleyhine dönmeleri ve tekfir etmelerinin sebepleridir. Ayrıca Haricî fırkaların ortak görüşlerine de yer veren yazar Haricî zihniyetin İslam düşüncesine en önemli katkısının muhtemelen de en önemli katkılarının imamet konusunda olduğunu belirtir. Zira Haricî zihniyetinde devlet başkanı olabilmek için Kureyşli olma şartını kabul etmezler ve belirli önemli şartları taşıyan hür yahut köle herkesin devlet başkanı olabileceğini söylerler ve hilafeti kötüye kullananın azledilmesi gerektiğini belirtirler.

Haricilik bölümünde yazar muhtemelen Harici zihniyetin en ılımlı fırkası ve günümüzde de varlığını sürdüren İbadiyye fırkası hakkında da bilgiler verir ve fırkanın siyasi ve itikadî önemli görüşlerine değinir. Ayrıca günümüze kadar gelmeyi başaran tek Harici fırkası olan İbadiyye fırkasının günümüzdeki durumu, başta Umman olmak üzere yaşadıkları bölgeler ve İbadi nüfusu hakkında bilgiler verir.

Müslümanların birlik ve beraberliğini savunan ve bu doğrultuda uzlaşmacı fikirleri ile tanınan siyasi ve itikadî bir mezhep olan Müricie hakkında isimlendirme meselesi oluşum süreci ve tarihi hakkında bilgiler veren yazar, mezhebin özellikle iman-amel ilişkisi ve büyük günahlar meselesi hakkında daha detaylı bilgiler verir. Ayrıca geliştirdikleri iman nazariyesi ile hem İslam düşüncesine hem de Maturidiliğin doğuşu ve fikri sistemin oluşmasına yapmış oldukları katkılara da değinilmiştir.

Mu'tezile, İslam toplumu içerisinde hicri ikinci asırda ortaya çıkan ve itikadî meselelerin yorumunda akla öncelik tanıyan itikadî ve siyasi gayelerle zuhur etmiş bir mezheptir. Mu'tezile mezhebini başta belirtilen prensipler doğrultusunda ele alınmış olan yazar, "tevhid, adalet, vaad-void, el-menzile beyne'l-menzileteyn ve emr-i bi'l-ma'ruf'tan oluşan mezhebin temel prensiplerini daha detaylı ele alır. Ayrıca Mu'tezile mezhebinin yirmi kadar alt gruplarından bahsetmekten ziyade Bağdat ve Basra ekolü olarak ayırımına dikkat çekmiştir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanların en çok üzerinde meşgul oldukları konu hiç şüphesiz imamet ve hilafet meselesidir. Hilafette Kureyşli olmanın yanında Haşimi olmayı da şart ko-

şan ve çatısı altında değişik fırkaları barındırmakla birlikte hilafetin Ali ve neslinden gelenlerin hakkı olduğunu ileri sürenlerin ortak isimlendirmesi Şia'dır. Yazar Şia adı altında ortaya çıkan mezhepleri detaylı bir şekilde ele almadan önce Şia'nın isimlendirme meselesine, Şiiliğin ne zaman ortaya çıkıp teşekkül ettiğine ve Şiilik hareketinin kökeniyle alakalı olarak ileri sürülen farklı görüşlere değinmiştir.

Aşırı fikirlere sahip Şii fırkalar dışında genel olarak Şia ortak isimlendirmesi altında Zeydiyye İsmailiyye ve İmâmiyye fırkaları teşekkül etmiştir. Bu fırkaların her biri siyasi ve dini anlayışlarını sistematik olarak günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Buradan hareketle yazar ilk olarak mezhebin kurucusu kabul edilen Zeyd b. Ali'ye nispetle tanınan Zeydiyye mezhebinden bahseder. Yazar Zeydiyye mezhebinin oluşum ve teşekkül sürecine değindikten sonra mezhebin imamette alakalı ve iman-amel ilişkisine dair görüşlerine yer vermektedir. Daha sonra imamette Ca'fer es-Sadık'tan sonra büyük oğlu İsmail ve onun soyundan gelenlerin hakkı olduğunu savunan ve Şii ana gövdeden ayrılan aşırı fikirlere sahip İsmailiyye mezhebi hakkında bilgiler vermektedir. Bu bölümde yazar İsmailiyye mezhebinin oluşum ve teşekkül sürecinin yanı sıra Nizâri ve Musta'li kolları arasındaki farklılıklara, nasların zahir-batın ilişkisi sayıların kutsallığı ve yedi devir inancı gibi mezhebin ayırıcı görüşlerine de detaylı bir şekilde yer vermiştir. Ayrıca ibadetler açısından da Nizâri ve Musta'li İsmaililer arasında farklılıklara değinmektedir. Diğer taraftan bu bölümde yazar, günümüzde İran İslam Cumhuriyeti'nin resmi mezhebi olan İmâmiyye mezhebi hakkında detaylı bilgiler vermektedir. İmâmiyye Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali ve sırasıyla onun iki oğlu ile Hz. Hüseyin'in neslinden gelen imamların imametini kabul eden ve imameti iman esaslarından biri kabul eden fırkadır. Bu fırka için İmâmiyye, İsnâaşeriyye, Ca'feriyye ve Râfıza ismi kullanılmıştır. Yazar İmâmiyye mezhebinin tarihini gaybet öncesi imamlar dönemi, küçük gaybet dönemi ve büyük gaybet dönemi olmak üzere üç döneme alarak incelemiştir. İmâmiyye'ye göre dinin temel esasları Tevhid, Nübüvvet, Adalet, İmamet ve Mead olmak üzere beş tanedir. İmâmiyye mezhebini diğer mezheplerden ayıran en önemli husus, imamet esası hakkındaki görüşleridir. İslami bir toplumun devamını imamın varlığına bağlamış ve

imamet meselesinin insanların seçimine bırakılacak kadar basit bir mesele olmadığını kabul eden İmâmiyye'ye göre nas ile tayin edilen imamlarda bulunması gereken bir takım özellikler vardır. Yazar imamlarda bulunması gerekli özellikleri, nas ile tayin; masumiyet, bilgi ve sınırları; efdaliyet ve mucize göstermeleri olarak sıralamaktadır.

Eserin Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat bölümü Doç. Dr. Mustafa Akçay tarafından kaleme alınmıştır. Akçay bu bölümde Ehl-i Sünnetin isimlendirme meselesi ve ehl-i sünnet zihniyetinin oluşum sürecinden bahsettikten sonra Ehl-i Sünnet ekolleri olarak kabul edilen Selefilik, Maturidilik ve Eşarilik hakkında bilgiler vermektedir. Selefilik inanç konularında teşbih, teccim ve ta'tile sapmadan ayet ve hadislerde geçeni aynen kabul edip akli te'vil ve yorumlarda bulunmayanları kapsamaktadır. Akçay'a göre Selefilik Ehl-i Sünnet'in Hassa kısmını oluşturmaktadır. Ehl-i Sünnetin Amme'yi ise İmam Ebu Mansur el-Maturidi'nin (238–333/ 852–944) görüşlerini benimseyenlerin meydana getirdiği Maturidilik ile İmam Ebu'l-Hasan el-Eş'ari'nin (260–324/ 873–936) görüşlerini benimseyenlerin oluşturduğu Eş'arilik oluşturmaktadır. Akçay bu ekollerin temel görüşlerini açıkladıktan sonra Ehl-i Sünnet ekollerinin üzerinde birleştiği hususlar hakkında da bilgiler vermektedir. Akçay'ın kelamcı olması kaleme aldığı bu bölümün kelamcı mantığı ile kaleme alınmasına zemin hazırlamış ve Ehl-i Sünnet merkezli bir anlayışı dile getirmekten onu kurtaramamıştır. Bu durum eserin diğer kısımlarında uyulmaya çalışılan İslam Mezhepleri Tarihi metodolojisine yeterince dikkate alınmadığını göstermektedir. Yazar eserin diğer kısımlarında İslam düşüncesinde ortaya çıkmış düşünce ekollerin daha iyi anlaşılması için dikkat edilmesi gereken hususları doğrultusunda Nusayrilik, Dürzilik, Yezidilik, Bahailik, Vehhabilik ve Kadiyanilik mezhepleri hakkında bilgiler vermektedir. Bu bağlamda yazar ele aldığı mezheplerin isimlendirilmeleri; doğuş sebepleri; teşekkül süreçleri; temel fikirleri ve kavramları; yayıldığı bölgeler; günümüzdeki durumları ve İslam düşüncesine yapmış oldukları katkılar hakkında bilgiler vermiştir. Diğer taraftan Nusayriler bölümünün sonunda Nusayriliğin kutsal kitabı kabul edilen Kitâbu'l-Mecmu' adlı esere; Dürziler hakkında bilgiler verdikten sonra Kısa Dürzi ilmihaline ve Kadiyaniler bölümünden sonra da Mirza Tahir Ahmed tarafından

kaleme alınan “İsa Mesih Gökten İnmeyecektir” makalesine yer vermiştir.

Netice itibarıyla başlangıçtan günümüze kadar İslam tarihi sürecinde ortaya çıkmış beşeri oluşumlar olan mezhepleri konu alan bu eserde yazar, mezhepleri İslam Mezhepleri Tarihi bilim dalının kullandığı kendine özgü metot çerçevesinde ele almış ve var olanın resmini tarafsız bir şekilde ortaya koyma gayreti içerisinde olmuştur. Eser böyle bir alt yapıyla kaleme alındığından dolayı hem akademik olarak önemli bir boşluğu doldurur nitelikte hem de çok farklı inanç ve mezhep mensuplarının ikamet ettiği coğrafyamızda ötekini doğru bir şekilde anlamak ve sağlıklı iletişimler kurabilmek için faydalı olacağı kanaatindeyiz. Aslında eserde dikkat çeken yeniliklerden biri bazı bölümlerin sonlarında konuyla alakalı okuma parçalarına yer verilmesidir. Muhtemelen yazar, eserin çok hacimli olmasından çekindiğinden dolayı bazı bölümler sonunda vermiş olduğu okuma parçalarını diğer bölümlerde vermemiş olması kanaatimizce isabetli olmamıştır. Yani her ünite sonunda o ekole mensup olanlarca kaleme alınmış bir okuma parçası konulması, konunun daha iyi anlaşılması için faydalı olacaktır. Ayrıca yazar, her ünite sonunda, daha detaylı okumalar yapmak isteyenler için müstakil eser ya da makale, web sitesi vb. biyografik bilgiler vermiş olsaydı esere artı bir değer katmış olurdu.

Habib KARTALOĞLU

Arş. Gör, Sakarya Ü. İlahiyat F.

İslam Mezhepleri Tarihi, hkartaloglu@sakarya.edu.tr

